

Гоцуляк В.В.,

*доктор історичних наук, професор
кафедри історіографії, джерелознавства
та спеціальних історичних дисциплін
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького*

Б.Д. КРУПНИЦЬКИЙ — ДИТИНСТВО, ГІМНАЗІЙНІ РОКИ І ТВОРЧІ СТЕЖКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До характеристики юних років життя Б.Д. Крупницького в повній мірі можна віднести слова найвидатнішого українського історика М.С. Грушевський при оцінці ним становлення та розвитку світогляду В.Б. Антоновича. Вчений, зокрема, відзначав вироблений в дитинстві гуманний погляд на життя, і зацікавлення українськими сюжетами [1, 10]. Народився майбутній вчений 24 липня 1894 році в мальовничому селищі Медведівці Чигиринського повіту Київської губернії. Глибока з покоління в покоління передана християнська віра, з особливою теплотою божевідчуттям оточувала своєю любов'ю маленького хлопчика.

За своїм походженням він належав до священницького стану, з якого вийшло чимало тогочасних українських істориків. Його батько — Дмитро Юліанович Крупницький, за родинною традицією був церковнослужителем, а саме псаломщиком і допомагав священнику тутешньої церкви під час богослужіння. Матір'ю була Ольга Степанівна Крупницька (народжена Скічкова). Щоб виховати своїх шестеро дітей, вимагалася велика сила духу, сміливість, ентузіазм душі, могутня сила супротиву обставинам життя, неймовірне терпіння та здатність зібрати і зосередити всю свою увагу на родині. І вона це робила з такою енергією і темпераментом, що все інше переставало існувати для неї. То були здібності української жінки, які з покоління в покоління передавалося її предками. З часом батькові утримувати велику родину в

селища ставало все складніше. І довелося доводилося постійно підробляти.

Батькове заробітчанство, зокрема служба в одному з асекураційних агентств у Черкасах, спричинили до переїзду родини в це місто [2, 1]. Ще в дитинстві Б.Д. Крупницький відчув в собі ритми життя, потік світлої енергії у променях якої по-новому забриніла рідна медведівська земля, і особливо Черкаси були найтеплішим місцем у космосі, де прямі і перпендикулярно прямі вулиці сходилися у вулиці, розміщені впродовж правого берега Дніпра, захищаючи місто зимою від лютих та наскрізних протяжних вітрів. Таке розміщення вулиць взимку здавалося юнаку невиліковно одноманітним. А весною місто перетворювалося в розкішний сад і знамена присутність Життя з'являлося йому на кожному кроці – на вулицях і пагорбах Черкас, здавна обжитих козацькою людністю, в церквах і парках, в юрбі людей на центральних вулицях і в самітних перехожих на провінційних околицях. Черкаси у своєму непластичному об'ємі виповнені повільним і розміреним ритмом провінційного життя здавався прекрасним за відсутністю розмаїтого глибокого динамізму.

Ще в дитинстві Борису було притаманне загострене емоційне сприйняття життя, рухливість та динамічність. Це були характерні риси генетично успадковані від любої матінки – Ольги Степанівні, яка окрім зазначених вище чеснот була жінки із запальним темпераментом і надзвичайною емоційною напругою.

У восьмирічному віці, коли він склав вступні іспити батьки віддали Б. Крупницького до навчання до підготовчого класу Черкаської чоловічої гімназії [3, 26]. Однак через складні матеріально-побутові умови багатодітної родини і ослаблене здоров'я хлопець занедужав і через хворобу мусив пропустити 52 уроки [4, 44]. Останнє не дало змоги продовжити навчання, про що свідчить протокол №22 засідання Педагогічної ради гімназії від 27 травня 1904 року [4, 30] і Борису знову довелося проходити повторний курс [3, 44; 4, 30]. Варто зазначити, що в підготовчому класі, де вчився Б. Крупницький, були учні Черняхівський та Власенко які пропустили за хвороби ще більше уроків

відповідно 116 і 64 [3, 44]. На грудень 1903 року учнями класу підготовчого класу було пропущено 224, і на березень 1904 р. – 437 уроків [4, 44].

Лише 23 травня 1905 р. Б. Крупницький був зарахований до першого класу [5, 80]. Протягом навчального року серед 45 учнів підготовчого класу [10, 43 зв.] він виявив здібності у навчанні. Природна обдарованість дозволила йому отримав нагороду 2-ї ступені за успішність, поведінку, увагу й старанність. Великою радістю для батьків була звістка про звільнення їх сина від сплати коштів за навчання. Зазначене відповідало нормативним документам Міністерства освіти та 31-му параграфу “Статуту гімназій”. Така пільга, була ще не один раз засвідчена в протоколах засідань Педагогічної ради гімназії [6, 11 зв.; 7, 15 зв.; 7, 40; 8, 15; 8, 66 зв.]. Вона надавалася Б. Крупницькому щорічно до закінчення гімназії за успішне навчання та як сину бідних батьків [6, 11 зв.].

Тяга до історії виявилася у Бориса ще в перших класах. Цьому сприяло родинне середовище та вчителі гімназії, особливо історії та географії В.І. Дашкевич. Кожен з вчителів по-своєму любив свою справу. Особливо вчителі історії та словесності дивилися на свої уроки, окрім предметного змісту, і як на виховний засіб вплив на учнів. Зазначене сприяло пошвавленню самої розумової роботи учнів. До того ж Педагогічна рада гімназії надавала їм можливість при виконанні курсових тем з словесності і історії вибирати ту, яка їх найбільше цікавила [3, 32]. Розвитку учнів сприяло проведення музичних вечорів, екскурсій, звичайні прогулянки в ліс, або в поле та ігри на свіжому повітрі. Вчителі намагалися частіше проводити бесіди з учнями та сприяти розвитку в них почуттів честі та правди [3, 34].

На разі, як це зафіксовано в протоколі №24 засідання Педагогічної ради від 26 серпня 1903 р., коли слухали доповідь комісії з обговорення циркуляру Міністерства народної освіти від 28 липня 1904 р. вчителі скаржилися на життя яке оточувало школу. Вони звинувачували в цьому суспільство і ті умови та матеріальний стан в яких вони працюють. Та той час навчальне навантаження вчителя гімназії сягало 28 уроків на

тиждень. Зазначене утруднювало становище вчителів, не давало їм можливості повноцінно виконувати свої обов'язки, бути спокійніше та мати час для бесід з учнями. Це заважало їм в повній мірі бути дійсними моральними керівниками, відвідувати помешкання учнів проводити бесіди з батьками, керувати екскурсіями та ін. [3, 31 – 35 зв.].

В доповіді комісії також зазначалося, що для того, щоб бути спокійним, зразком чесності, прямоти, відвертості і усвідомлювати відповідальність перед своїми вихованцями, вчитель має бути матеріально забезпечений. Він має мати певну долю моральної свободи, і лише тоді вже він буде відповідати за недоліки школи. На думку членів Педради ніякі загальні заходи не змінять радикально життя нашої школи, доки умови педагогічної діяльності залишаться такими же. Вони були переконані в тому, що педагогіка наука жива, ґрунтується на наукових засадах, вона разом з тим і мистецтво, а вихователь, як суб'єкт є найголовнішим фактором в справі виховання [3, 35 зв. – 36].

Формуванню стійкого інтересу до історії у Бориса Крупницького сприяло також і те, що викладання цього предмету велось починаючи з першого класу. У молодших класах історію і географію викладав В.І. Дашкевич – людина достатньо демократично налаштована. Вчитель, мав тверду вдачу і був вимогливим та справедливим до учнів. Як свідчать архівні документи В.І. Дашкевич одноосібно не побоялася виступити на захист учнів Остапенка, Цибульського та Озирана проти яких Педагогічна рада необґрунтовано висунула звинувачування в побитті у ночі шибок в квартирах вчителів. Із всіх членів Педради проти цього рішення був лише один В.І. Дашкевич [4, 16 зв.]. Саме він 26 квітні 1904 року на засіданні Педагогічної ради виступив з окремою думкою, в якій виклав свою позицію, яка зводилася до того, що відсутні будь-які докази цього вчинку названих вище учнів. Вчитель був переконаний в тому, що учнів варто повернути назад в гімназію і зняти з них звинувачування, незаслужено їм приписувані.

В.І. Дашкевич, зокрема зазначав, що це має бути зроблено “в ім'я принципу справедливості, якій повинен буди

наріжним каменем школи”. Він також виступив проти переведенні цих учнів в іншу гімназію, вказавши, що їх становище досить складне, а учень Озеран – дуже бідний юнак” [4, 18 зв.]. 3-го травня 1904 року Педагогічна рада своїм рішенням залишила Цибульського, Остапенка і Озерана в гімназії [4, 27 зв. – 28].

Вже на гімназійній лаві Борис Дмитрович вправно писав письмові роботи з історії. Для учнів гімназій, за рекомендацією Міністерства народної освіти, щорічно затверджувалася тематика таких письмових вправ. Учням один раз на навчальну чверть пропонувалися виконати твори на наступні теми: “Значення річок в історії цивілізації”, “Причини падіння Західної Римської імперії”, “Освіта давньої Русі (до татарської навали)”, “Італійське відродження кінця середніх віків”, “Зв'язок між гуманізмом і реформацією”, “Які винаходи найбільш сприяли прогрес людства”, “Боротьба Івана Грозного з боярством”. Тематика була самою різномірною. Так, наприклад, учні сьомого класу гімназії підросійської України мали в своїх працях розкрити такі питання як “Чому росіяни так настирливо намагалися вийти до моря?”, “Піднесення самосвідомості і епоху Єлизавети Петрівни”, “Могутність і занепад Іспанії в XVI – XVII ст.” [7, 10 – 11 зв.].

Випускний клас мав написати письмові роботи з однієї із запропонованих тем: “Значення історії”, “Зовнішня політика Росії в першій половині XIX ст. “Боротьба Європи з Азією” [7, 11 зв.].

Після революційних подій 1905–1907 рр. значно посилювалася уваги Міністерства народної освіти до релігійного виховання, що плинула й на тематику письмових вправ: “Значення монастирів у давній Русі”, “Головні наслідки Хрестових походів”, “Боротьба з половцями в давній Русі”. Учні шостого класу гімназії мали писати письмові з європейської та російської історії а саме: “Боротьба Філіпа II іспанського з протестантами”, “Франція в період Реформації і реакції”, “Перетворююча діяльність царя Олексія Михайловича” та ін. [7, 33 зв. – 34]. Вчителем історії в гімназій також був П.Р. Тимошок [6, 5].

Зрозуміло що про історію України мова не могла йти. В архівних документах гімназій збереглася лише одна, запропонована для учнів тема, яка прямо стосувалася України а саме: "Друга половина XVII ст. в житті Малоросії" [7, 34]. Учні шостого класу виконували роботи, в яких розкривали сторінки історії правління Людовика XV, діяльність Французьких генеральних штатів 1789 р., адміністративні і станові перетворення за часи правління Катерини II, її "накази" та ін. [7, 34].

Восьмикласники писали вправа присвячені візантійському впливу в допетровській Русі, 1612 і 1812 роки в російській історії., законодавча діяльність Сперанського, зрівняння в правах станів в давній Русі, зміна республіки принципатом в давньому Римі та ін. [7, 34–34 зв.].

Для розвитку сталого інтересу до історії, позакласного читання та підготовки до написання письмових творів гімназія мала досить солідну бібліотеку, до того ж багату на історичну літературу. Варто зазначити, що після закриття у 1920 році Черкаської чоловічої гімназії значна частина цієї бібліотеки дісталася Черкаському інституту народної освіти, створеного у 1921 році. Про це свідчить "Каталог рідких книг XVII – XIX веков. Библиографический указатель книг на русском языке за 1778 – 1917 гг." [9, 127]. Фонд рідкісних книг налічує 959 найменувань і представлений виданнями, як російських в тому числі й вітчизняних, так і зарубіжних авторів [9, 3].

Серед них книжки з філософії А. Бергесона, В. Віндельбадена, В. Вундта, І. Канта, К. Мон'є, І. Освальда, Ф. Паульсена, Є. Ренара, Г. Спенсера та ін. [9, 6 – 9]. Історія представлена виданнями з історії Стародавнього світу Фукідіда, Ю. Белоха, Г. Буас'є, В. Бузескула, Г. Вінклера, А. Гаусрата, Г. Гретца, Є. Курціуса, Г. Фарреро, Г. Фойгта, Г. Шурча, Ф. Шлоссера та інших авторів [9, 61–65]. З історії зарубіжних країн, учні гімназії могли ознайомитися зі змістом книг М. Барро, Ф. Бецольда, В. Блоса, Букля, Гізо, Т. Грізінгера, Є. Грімма, К. Грота. А. Дебідур, Г. Джефсона, Є. Левісса, В. Рескотті, А. Сореля, А. Тойнбі, А. Т'єрі, Ж. Фостель-де-Куланжа та ін. [9, 65–69] Учні гімназії могли також читати монографії М.І. Костомарова "Русская история

в жизнеописании ее главнейших деятелей" В.Б. Антоновича "Очерк истории Великого княжества Литовского до половині XV столетия" (1878), Д.І. Багалія "Очерк из русской истории", його статі з історії Слобідської України та ін. [9, 63, 64].

Фонди бібліотеки Черкаської чоловічої гімназії, в якій вчився Б. Крупницький, постійно поповнювалися книгами рекомендовані міністерством народної освіти та журналами і газетами, які виписувалися щорічно в кількості більш як 40 найменувань [3, 44 зв.]. Серед них – "Питання філософії і психології", "Научные обозрения", "Вестник Европы", "Исторический вестник", "Русский архив", "Русская старина" та ін. [3, 45].

Серед видань були й всі випуски наукового місячника українознавства "Киевская старина" (1882 – 1906), який протягом 25 років був єдиним друкованим органом української думки в підросійській Україні. Юнака могла захоплювати величезна кількість уміщеного у випусках журналу наукового й документального матеріалу, і перш за все історичного та археологічного (зокрема в додатку до "Киевской старини") друкувалася "Археологическая Летопись Южной России", (1899 – 1901). В журналі публікувався етнографічний та філологічний матеріал. З 1899 р в часопису друкувалися також белетристичні твори, (з 1897 і українською мовою). Часопис також містив велику кількість бібліографічного та критичного матеріалу.

Рухливість та темперамент юнака в роки зрілості прислухаться майбутньому вченому. Як згадував пізніше Б. Крупницький "На студії я приїхав у Київ на зимовий семестр 1913 р. як "зелений" провінціал. Монументальний університет, з безмірними коридорами, виповнений великим натовпом студентів, що рухалися в усіх напрямках, нагадував мені біблійного Левіафана, і минуло чимало часу, доки я до цього оточення при звичаївся. З особливим пієтетом дивився я на панів професорів, що видавалися мені якимись вищими істотами.

Ще будучи учнем останнього класу, а пізніше студентом, Б.Д. Крупницький виявив майже релігійний пієтет до науки та глибоку повагу до історичних джерел. Для нього було

важливо "... навчитися бережно і критично ставитися до незнайомих термінів і висловів, взагалі розуміти, що кожний текст вимагає довгої, важкої і кропіткої праці". Одночасно він розумів, що "з браку творчої фантазії, творчих поривань... не вдасться"... з окремих явищ створити загальний образ, а без цього праця історика завжди залишається тільки збіркою матеріалів з відповідними поясненнями" і додає: "Річ, розуміється дуже потрібна для науки, але все-таки це не є справжня "історія". Але то вже були студентські враження Б.Д. Крупницького.

Доля розпорядилася так, що Борису Дмитровичу довелося бути студентом Київського та Берлінського університетів і це, яке він сам зазначав "водночас два етапи мого життя, і відмінність між ними дуже значна" [10, 328 – 333]. Свою кар'єру вченого і викладача він розпочав науковим співробітником і професором Українського Наукового інституту в Берліні, доцентом (з 1932 р) і професором (з 1941 р.) Українського Вільного університету, дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Першу персональну бібліографію праць Б.Д. Крупницького відтворила Н. Полонська-Василенко, зафіксувавши 128 позицій [11, XXXVII – XLVI]. Повнішу бібліографію праць (166 позицій) склав О.В. Ясь [12, 444 – 455].

Н. Полонська-Василенко, підводячи підсумок свого дослідження, зокрема вказувала, що "Тепер, коли життя і наукова діяльність Б.Д. Крупницького відійшла в минуле, стали об'єктом історії, – можна сказати, що на ньому з виключною силою відбилися всі ті ненормальні, трагічні умови часу: еміграція, тяжкі матеріальні умови, праця не зламала його духу, як не зламала його жорстока, невиліковна хвороба. До останнього дня свого життя мріяв він про Україну, про працю над її історією, і ця праця заглушила фізичні страждання. Прикутий до ліжка, ізольований від українського суспільства, аналізує він й вивчає через "призму серця" український світогляд, що прагне примиряти, а не загострювати, прагне до гармонії, при тому глибоко християнський, якому чужі і ворожі атеїстичні теорії" [11, XXXI].

Як не згадати мандрівного філософа Г. Сковороду який також відвідав Черкащину. Г.С. Сковороду і Б.Д. Крупницького споріднює любов до філософії. Один і другий зміст людського буття бачили у самопізнанні. А у майбутньому суспільстві вони вважали необхідними відносини братерства і любові. Засуджували зверхність одного народу над іншим і всілякі спроби розпалювати ворожнечу між ними. Щастя людини вбачали у праці, яка відповідає її природним нахилам. Його, як історика, особливо цікавило "як реагує український духовний тип на проблематику сьогоdnішнього часу" [13, 102]. Він продовжує, вказуючи, що в "основі своїй світлий, життєстверджуючий і гармонійний український духовний тип навряд чи сприйме певні риси екзистенціалізму, особливо сартрівського вислову. Скоріше він буде конформний з ідеями християнської екзистенції, з філософією серця, яка була здавна висловом його власних душевних переживань" [13, 102]. Б.Д. Крупницький неодноразово зазначав: "Моя праця історіософічна. Тому мене в першу чергу цікавлять ідеї, настрої, методи нового покоління істориків їх зв'язок і залежність від "старшого брата", роль Академії і нових державних університетів у дослідженні історії і т.д., і т.д. А звичайно ґрунт для цього дає історіографія" [11, XX].

Б.Д. Крупницький болюче пережив звістку про смерть свого батька – Дмитра Юліановича, якого було заарештовано і за рішенням Судової Трійки в ніч з 14-го на 15 січня 1938 року розстріляно. І вже в наші часи, а саме 25 липня 1989 р. його було реабілітовано і занесено до Святих новомучеників Черкаських [14, 114–117].

В останні роки свого життя і мабуть в останню мить Борис Дмитрович згадував свою мальовничу Україну, Черкащину і самі Черкаси. В березні 1956 року він писав: "Нам осточортіло тут сидіти. Клімат суворий, холодний і вогкий. Мене взимку охопив немилосердний ревматизм, виломав, вимучив груди і спину" [11, XXII]. 21 травня 1956 року він писав про погіршення здоров'я і додавав, що лікар радить його негайно переїхати до Мюнхену і лікуватися там [11, XXII]. За два тижня після того, 5 червня він упокоївся. Душа

його полетіла до рідного Дніпра, на милі серцю пагорби Правого берега до родинної оселі до рідних в Черкаси, які з сумом зустріли його смерть.

1. Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності // *Записки Українського наукового товариства в Києві*. – 1908. – Кн. 3. – С. 3 – 28.
2. Полонська-Василенко Н. Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894 – 1956) // *Крупницький Б. Українська історична наука під Советами*. – Мюнхен, 1957. – С. I – XLVI.
3. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО), ф. 143, оп. 1, спр. 68.
4. ДАЧО, ф. 143, оп. 1, спр. 69.
5. ДАЧО, ф. 143, оп. 1, спр. 70.
6. ДАЧО, ф. 143, оп. 1, спр. 72.
7. ДАЧО, ф. 143, оп. 1, спр. 71.
8. ДАЧО, ф. 143, оп. 1, спр. 74.
9. Каталог рідких книг XVII – XIX веков. Библиографический указатель книг на русском языке за 1778 – 1917 годы. – Черкассы, 1985.
10. Крупницький Б. З студентських спогадів // *Хроніка 2000*. – К., 2002. – Вип. 51–52. – С. 328–333.
11. Полонська-Василенко Н. Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894–1956) // *Крупницький Б. Українська історична наука під Советами*. – Мюнхен, 1957. – С. I – XLVI.
12. Ясь О.В. Борис Крупницький // *Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю.А.Пінчук*. – К.: НАН України, І-т історії України, 2002. – Вип. 12: Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. – С. 405–458.
13. Крупницький Б. Основні проблеми історії України / *На правах рукопису*. – Мюнхен, 1955.
14. Святі новомученики і сповідники черкаські: життя, подвиги, страждання. – Черкаси, 2001.